

ÎN JURUL CELEI DINTÎI TRADUCERI ROMÎNEȘTI A LUI HERODOT

DE

M. MARINESCU-HIMU

În epoca statornicirii influenței grecești în țările romîne, cînd se dezvoltă un interes susținut pentru istoriografie, nu este de fel surprinzător faptul că se întîlnește o preocupare pentru Herodot, „părintele istoriei”. Opera lui Herodot în care faptele de arme se împletesc cu povestiri fantastice de largă circulație în Ionia, cu relatări fabuloase despre țări și moravuri exotice, a născut dorința de a o tălmăci în romînește a unui cărturar al cărui nume rămîne pînă astăzi necunoscut. Ceea ce sporea, fără îndoială, interesul pentru opera lui Herodot era dragostea de libertate căreia istoricul i-a dat glas în pagini de o rară măiestrie, în care rămînen deopotrivă impresionați de forța epică și de tensiunea dramatică.

Prima traducere a lui Herodot în limba romînă a fost descoperită în anul 1908, într-un manuscris aflat la Coșula (Botoșani), în mănăstirea zidită de vistiernicul lui Petru Rareș, Mateiaș Coșovei. Așa, cum arată pisană de piatră aflată deasupra ușii mănăstirii, zidirea a început la 23 aprilie 1535 și a luat sfîrșit în același an ¹. Mănăstirea fiind cu timpul înconjurată de satul Coșula, și rămînînd numai cu doi călugări, a devenit biserică parohială ². Astăzi grija bisericii o poartă preotul Th. Mihai, care a binevoit să ne furnizeze și unele date pe care le folosim în cuprinsul lucrării. Biserica, avînd o importanță istorică, arhitecturală și culturală, a constituit obiectul mai multor prezentări dintre care amintim pe a lui Constantin Bilciurescu ³, a lui Nicolae Iorga, în Buletinul Comisiunii monumentelor istorice ⁴ și în *Studii și monumente* ⁵, ca și pe a lui Gh. Balș, în *Bisericile și mănăstirile moldovenesti din secolul al XVI-lea* ⁶. În această biserică se păstrează, printre altele, o icoană rusească dăruită de tovarășul de pribegie al lui Dimitrie vodă Cantemir, banul Sorin

¹ N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 279.

² Constantin St. Bilciurescu, *Monastirile și bisericile din România*, București, Tip. Cărților bisericești, 1890, p. 73.

³ Idem, *ibidem*.

⁴ Pe aprilie-iunie, 1926, p. 70 și urm.

⁵ XVI, p. 279 și urm.

⁶ În Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, 1928, nr. 55—58.

Smucilă, și o tavă de argint cu inscripție grecească, așierosită așezămintului de grecul Dimos Tzocan din Mega Tyrnovon, în 1767⁷. Tradiția arată că mănăstirea a avut un rol însemnat pe vremea când Pocuția se afla sub stăpânirea Moldovei și că mulți monahi de acolo au emigrat în Moldova, găsindu-și adăpost în acest lăcaș⁸.

În trecut biblioteca mănăstirii dispunea de un număr apreciabil de cărți. În 1868 au fost predate 372 de cărți și de documente Mitropoliei Moldovei și Sucevei. Acestea se află astăzi depuse la Arhivele statului. Din informațiile date de prof. Simion Rață, directorul muzeului regional Botoșani, rezultă că au mai fost predate în 1955 Arhivelor statului, Filiala Botoșani, alte 109 cărți, dintre care 88 slavone, cu un conținut religios, și 21 în limba greacă. Aceasta dovedește că mănăstirea era un centru cultural însemnat.

Descoperirea traducerii lui Herodot s-a făcut în 1908 și se datorește rîvnii neobosite a marelui cărturar Nicolae Iorga, a cărui viață a fost în întregime închinată valorificării bogatelor comori spirituale ale poporului nostru. Descifrarea manuscrisului a revenit lucrătorului tipograf Constantin Onciu, cărui învățatul îi aduce primos de mulțumire astfel: „Dacă (în) mai puțin de un an după descoperire, am putut da publicului acest volum, aceasta se datorește inteligenței și spiritului de intuiție ale d-lui C. Onciu, lucrător tipograf, care a cules, de-a dreptul după manuscrisul unic, stabilind și cea dintîi punctuație. Nu pot mintui aceste rînduri — zice mai departe Nicolae Iorga — fără mulțumiri călduroase aduse colaboratorului meu”.

Manuscrisul, cu toate diligențele depuse de Direcția muzeului din Botoșani, în urma unei sesizări a Academiei R.P.R., și de preotul Th. Mihai, parohul de azi al bisericii Coșula, n-a putut fi descoperit pînă acum.

Textul tipărit de N. Iorga la Vălenii de Munte în 1908 cuprinde o prefață de șapte pagini, traducerea, în 512 pagini, și un indice de cuvinte la p. 515—552. Cuvintele ungurești ar putea constitui un indiciu că traducerea s-a făcut undeva în nordul Moldovei, unde influența maghiară nu poate fi tăgăduită⁹. Manuscrisul, după descrierea făcută de N. Iorga, era legat în piele și purta însemnarea „Istorie a lui Irodotu”. Pe cea dintîi pagină se putea citi: „Aciastă carte mi-au prescris-o Ionu ficiorulu lui Tudurii blănariulu denu Botoșani; di pe alta a dumli Vasili Pogor, în anulu 1816, în zilele Domnii Măriei Sale Scarlatu Alexandru Calimahu Vvd.”. *Istoriile* sînt prezentate de traducătorul anonim astfel: „Istorie ce veche și de multe feluri, a marelui învățătoru Irodotu, de la Cetatea Alicarnasiei, care istorie în noi părți să înparte, carile să cheamă Muze, adică zîne pentru dulceața cuvintelor”¹⁰. Data cînd s-a alcătuit prima

⁷ Cuprinsul inscripției este următorul: τὸ παρὸν ἀφιερωθὲν παρὰ τοῦ κ. Δήμου Τσοχάν ἐκ Μέγα Τουρνόβου εἰς μοναστήριον Κοσοῦλας εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ καὶ τῶν γονέων σωτηρίας, Θεοδώρου καὶ Σοφίας.

⁸ Constantin St. Bîlculescu, *Monastirile și bisericile din România*, p. 73. V. și Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, 1928, nr. 55—58. V. și N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 279.

⁹ Haralamb V. Mihăescu, *Cea mai veche traducere românească a lui Herodot*, Arhiva, 1936, p. 111.

¹⁰ Herodot, traducere Coșula, p. 1.

oară traducerea n-a fost nicăieri consemnată. Există însă în cartea a III-a, la pagina 169, în cuprinsul povestirii următorul adaos al traducătorului: „Cetatea Candiei, care nu o pot turcii lua acum”. Asupra acestui adaos am socotit necesar să ne îndreptăm atenția și l-am apreciat ca un punct de plecare pentru dezlegarea măcar în parte a problemei Herodotului de la Coșula. Însemnarea aceasta s-a făcut deci în răstimpul 1645–1668, cînd turcii depuneau eforturi îndîrjite să cucerească și să aducă sub a lor ascultare insula Creta, care reprezenta pe vremea aceea o vatră de lumină. Această insulă, asemenea Ciprului și Dodecanezului, n-a împărtășit imediat soarta împărăției bizantine, rămînînd din 1211 și pînă în 1661 sub stăpînire venețiană. În tot acest interval, adică timp de 458 de ani, a trăit sub influența civilizației apusene și îndeosebi a Veneției, cu care a întreținut relații comerciale în primul rînd. Datorită acestor legături, în Creta s-a dezvoltat o bogată literatură populară, reprezentată prin Stefanos Sahlikis, prin Picatoros, poet cretan din Rethymnos, prin Bergadis, care într-un poem de 500 de versuri satirizează lăcomia călugărilor, prin Antonis Ahilis, autorul unei poezii despre asediul Maltei de către turci, prin Anthimos Diacruzis și Marinos Tzane Bunialis ¹¹. Operele realizate în secolele XV și XVI sînt întrecute de cele ale secolului al XVII-lea, ca *Erotocritos* și *Jertfa lui Avraam*, inspirate de mișcarea Renașterii. Așadar, pe la 1600 se produce pe pămîntul Cretei pentru prima oară după înflorirea literaturii antice o creație artistică de netăgăduită valoare.

Rezistența acestei insule eroice, asediată timp de douăzeci și patru de ani de către turci, era un eveniment de seamă, urmărit cu emoție, interes și înfrigurare de întreaga lume grecească ¹². Mențiunea amintită în cuprinsul cărții a III-a a Herodotului de la Coșula credem că aparține unui grec, care la această dată realiza prima traducere a părintelui istoriei, sau poate se ocupa numai cu transcrierea unei traduceri deja existente în neogreacă. Traducerea va fi fost luată de autorul însuși sau de vreun nobil cretan din rîndul acelor care au părăsit insula Creta îndreptîndu-se spre Constantinopol. Cunoscător al mai multor limbi, ca toți grecii insulari, va fi venit poate ulterior în suita vreunui domn în țara noastră, aducînd cu sine printre alte cărți și traducerea operei lui Herodot. Această părere a noastră este susținută și de faptul că prima traducere romînească a lui Herodot este menționată abia în 1746, ca și de faptul că limba folosită de traducătorul romîn prezintă particularități caracteristice începutului veacului al XVIII-lea. Aceste caracteristici au constituit obiectul unui studiu al profesorului Haralamb Mihăescu, care nădăjduia că, pe baza argumentelor interne de limbă, se va putea ajunge cîndva la o datare sigură a timpului în care s-a produs opera, ca și la fixarea paternității. Iată cîteva particularități: În domeniul fonologic se constată că *a + u*

¹¹ Ianis Kordatos, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Atena, vol. I, 1962, p. 55.

¹² Se știe că ulterior cretanii ajunși sub jugul turcesc au fost supuși la atrocități de nedescris. Situația lor deznădăjduită a determinat un impresionant număr să îmbrățișeze islamismul. Vezi articolul „Creta” al lui N. B. Tomadakis și M. T. Plumidis, în *Μεγάλη Ἑλληνική ἐγκυκλοπαίδεια*, vol. 15, p. 157–209.

urmat în silaba următoare de *e*, *i* sau *u* apare diftongat în *ii*; vocala *a* nu se întâlnește prefăcută în *ă* la pluralul substantivelor de declinarea I, rezultat din diferențiere („Alții zicia cum corabiile zice Apolon, și zicia aceștia să le grijască, și să lasă toate alalte” — p. 40). Diftongul *ea* apare încă netrecut la *e* („Și aceștia sânt apile, cinci sânt în pământul tătarăsc: unul, întâi, ce-i zicu Tătarăi Prutul, și altul Sireatul, Argeșul, Oltul și Jiul” — p. 223); *f* inițial > *h*: hramăt („Și lăsă pre cei slabi și pre măgari pentru ca să facă hramăt măgarii...” — p. 250—251).

În domeniul morfologiei observăm că mină (*manus*) păstrează la plural urmele formelor de declinare a IV-a din latină. Vocativul substantivului om apare sub forma *oame* („Fericite oame, carile sânt acelia doă, ce zice că-mi sânt mie mai nepriiatene” — p. 377). Forma de dativ a pronumelui personal de persoana I este *me* („Dimarite, acum me-i drag a te întreba ce-mi iaste voia” — p. 390). Pronumele reciproc apare sub forma *înde eiși* („Și, socotind așa, s-au osăbit în doă crile, și amândoă deopotrivă, și, așa, s-au bătut înde eiși”..., p. 213). Adverbul apare însoțit de particula deictică („... să să dăpostiască pretutindirilia pe undi merge” — p. 377). Pentru perfectul simplu sînt curențe aspecte arhaice: *zisdm*. Pronumele reflexiv apare cu valoare de pronume posesiv („Mai apoi, scărbindu-să Periandru îl goni de acasă-și” — p. 166; „... trimisă la Corfus la ficioru-și” — p. 167).

Traducerea abundă în arhaisme ca *fericință* („Deci, știind fericința ominească cum nici într-un chip stă într-un loc, de amândoi într-un chip voi pomeni” — p. 5); *înpotrivitură* („Și, așa, văzînd Athinei atătia înpotrivituri...” — p. 340); *înbe* („... pentru că tare au fost sfătuind înbe părțile” — p. 213); *a oști* („... de-ar vria Persul să oștească asupra noastră” — p. 244); *strămbătate* („nici odinioare n-am făcut acestui fel de oameni strămbătate”, p. 245); *leaoe* („Iară leaoe... odată naște”, p. 189); *năsalnic* („... Darie pricopă... iar Camvis... era greu și năsalnic”, p. 184); *simețăște*, adv. („Xerxis mergia cu oastia asupra Grecilor foarte simetăște și cu trufie”, p. 380—381); *țarcălamul cerului* („Pentru că țarcălamul cerului di la Vaviloneni au luat Grecii”, p. 121); *volnicie* („... „întăi să-și aducă niștine amintia de volnicie”, p. 503); *descăvăsc* („și-și ungu trupul, și-l lasă o zi, și mai apoi, să descăvăsc de acest aluat” — p. 230); *a dosădi* („Și putem cunoaște au de bună voință au arătat aceasta, au dosădindu-i” — p. 428). Aceste arhaisme, alături de formele moldo-venești dialectale, dau povestirii o deosebită savoare.

Cum am avut prilejul s-o spunem, prima traducere românească a lui Herodot o găsim menționată abia la 2 iulie 1746, în timpul domniei lui Ioan Mavrocordat, cînd Ianache Buzilă plătea unui copist, al cărui nume nu ne este cunoscut, s-o transcrie. Mai tîrziu, în 1816, Ioan, feciorul blănarului Tuduri din Botoșani, transcrie traducerea de pe o copie aflată în posesia lui Vasile Pogor. Copia lui Ioan Tuduri este cea găsită de profesorul N. Iorga la Coșula și dată la tipar în 1908. Textul traducerii a fost corectat de N. Iorga paralel cu originalul, notînd în josul paginilor pasajele în care textul nu corespunde originalului, datorită modificărilor sau prescurtărilor.

O cercetare amănunțită a traducerii Herodotului de la Coșula arată că nu este vorba numai de o traducere a textului, dar și de o abreviere, pe care noi o atribuim unui prim traducător în neogreacă. Această părere o sprijinim în cele ce urmează.

Traducerile clasicilor gre-i în neogreacă și anume în greaca populară, ca și abrevierile, au fost foarte răspindite în anii turecrației și au jucat un rol de seamă în luminarea poporului grec, ca și în susținerea lui morală, după căderea Constantinopolului.

Așa cum se știe, în urma căderii Constantinopolului sub turci, Grecia trăia într-o mare înapoiere culturală. Literatura religioasă, puțină cât se scria, prezenta γράμματα μέ βαρβαρικὴν σύνταξιν, o sintaxă și o ortografie barbară chiar în iscăliturile ierarhilor. Reprezentanții nobilimii, ai clerului și ai culturii porniseră pe drumul pribegiei, îndreptându-se, mai ales către cetățile Italiei, unde mai dinainte se aflau stabilite colonii grecești. Dintre acestea, ajunsese la o mare înflorire comunitatea greacă din Veneția, care în 1583 număra patru sute de învățați veniți de prin toate meleagurile grecești: erau acolo atenieni, tesalioți, cretani, corintieni, macedoneni, epiroți. Acolo, influențați de lumea apuseană sătulă de filozofia scolastică, îmbibată de spirit teologic, se îndreaptă spre vechile literaturi clasice și, urmînd pe drumurile deschise de predecesorii lor, înainte de căderea Constantinopolului, răspindesc prin tipografii, școli și universități cultul pentru clasicism, contribuind la întărirea umanismului. Acești învățați întreprind o acțiune pentru ridicarea poporului grec rob și fac din clasicism o armă pentru sprijinirea lui morală și intelectuală. Semnalul în această privință putem spune că l-a dat, la începutul veacului al XVI-lea, Sofianos Nicolaos considerat Luther al Greciei. Cutreierînd cu prilejul a două călătorii mănăstirile Greciei, aduce sute de manuscrise la Veneția; aici, cu concursul negustorului Marcos Samarianos și a lui Nicolaos Eforos, înființează o tipografie în care apar o serie de traduceri în limba greacă populară. Prima operă apărută în seria clasicilor greci vulgarizați era opera lui Plutarh „Περὶ παιδων ἀγωγῆς”, în 1544¹³, în a cărei prefață Sofianos prezenta planul lui de activitate: acela de a contribui la ridicarea spirituală și morală a conaționalilor săi căzuți în neștiință și amorteală spirituală (εἰς ἀμάθειαν καὶ πνευματικὸν λήθαργον). Pentru același scop a compus în 1550 o gramatică a limbii comune grecești publicată de Legrand în 1870 în „Collection des monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique”.

O astfel de traducere, cu rol de popularizare, a stat și la baza traducerii rominești a Herodotului. În sprijinul unui intermediar neogrec ne vin și numeroasele localizări care ne întîmpină în traducerea rominească și care nu puteau fi făcute decît de un grec, familiarizat cu geografia Greciei și cu denumirile neogrecești ale diferitelor localități menționate în Herodot. Așa, de pildă, la p. 234, vorbind de Chalkedon, adaugă „acum să chiamă Cadicheoin”. La aceeași pagină (234) găsim o nouă

¹³ Καὶ διὰ τοῦτο ἡθέλησα νὰ ποιήσω τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Πλουτάρχου ὁποῖον λέγεται «Περὶ παιδων ἀγωγῆς» Vutieridis Ilias. Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 15 αἰῶνος μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων, Ατῆνα, 1924, p. 192.

localizare : „Și așa întră într-o corabie și întră pre bogazul Mărei Negri în gios, spre Petrile Negri (unde zicu Mavrosmilos acum)”.

Tot în sprijinul susținerii unui intermediar neogrec pentru traducerea Herodotului de la Coșula ne vin și următoarele fapte. În cartea a III-a, paragr. 31 (p. 321 Coșula), insula Tenedos este menționată prin numele ei turcesc, Bogceada („Și la Tenidos, ce-i zic amu Bogceada”, p. 63); frecvența întrebuintăre a genitivului substantivelor masculine neogrecești în η . De pildă, traducătorul vorbește de feciorul lui Artavazi, în loc de Artavazos, cum ar fi fost redat corect acest substantiv, dacă traducerea s-ar fi făcut după original. Se știe că numele proprii în $\omicron\varsigma$ de declinarea a II-a din greaca veche au trecut în bună parte, în greaca nouă la forma în $\eta\varsigma$: $\Lambda\theta\alpha\nu\acute{\alpha}\sigma\iota\omicron\varsigma$ - $\Theta\alpha\nu\acute{\alpha}\sigma\eta\varsigma$; $\Lambda\nu\tau\acute{\omega}\nu\iota\omicron\varsigma$ - $\Lambda\nu\tau\acute{\omega}\nu\eta\varsigma$. Tot așa întrebuintărea genitivului *lui Diia*, în loc de *lui Zeus*. În greaca nouă s-a format, prin analogie cu acuzativul $\tau\acute{\omicron}\nu$ $\Delta\iota\alpha$, un nominativ regulat $\acute{\omicron}$ $\Delta\iota\alpha\varsigma$, $\tau\acute{\omicron}\tau\acute{\omicron}$ $\Delta\iota\alpha$. („După aceia, stătu el tiran preste scurtă vreme, și, mai apoi, să rădicară asupra lui cetățanii, și-l omorără de la biserica lui Diia (= Zeus)”, p. 290).

Așadar la baza Herodotului romînesc admitem un intermediar neogrec, care, pe drumul Balcanilor sau al Venetiei, a ajuns la noi. În această traducere neogreacă autorul ei își concentra atenția asupra faptelor de interes major, care se impuneau îndeosebi atenției grecilor, sacrificînd elemente prețioase din text, specifice lui Herodot, ca genealogii, descrieri de monumente de artă, prezentări de rituri și jertfe, lămuriri cu caracter geografic, sau date arheologice. Astfel, și-a impus să sacrifice în întregime povestirea curtezanei Rodope din cartea a II-a a *Istoriilor*, povestire care servește drept orientare în precizarea unor date biografice privitoare la poetesa Safo. În textul original, în povestirea Rodopei, care cuprinde paragrafele 134—135 din cartea a II-a, Herodot stăruie asupra vieții Rodopei, de neam trac, sclava lui Iadmon și tovarășa de sclavie a fabulistului Esop.

În cartea a IV-a (p. 214) traducătorul mărturisește că se află în fața unei povestiri încalcite. Această povestire se referă la unele daruri sosite în țara sciților de la hiperboreeni.

Despre informațiile cu privire la hiperboreeni, care se continuă și în capitolele 34 și 35, traducătorul spune „Și iaste aici o poveste foarte încalcită, pentru (că) acești Ipervorei, cum să fie venit la dînșii vrajă la Dil, carile noi acum le lăsăm, pentru nefolosință”.

Un alt loc în care traducătorul rezumă textul este paragraful 92 din cartea a II-a, în traducerea Coșula. Traducerea, în cazul de față, este sumară, reducîndu-se la ideile principale. În acest paragraf autorul insistă asupra hranei egiptenilor, care constă din lotuși uscați, pe care-i presează și apoi îi coc.

Iată textul traducerii în comparație cu originalul :

„Iar cei ce șăd prin bahne, acestea țin : și numai căte o fimei au. Dar numai atăta, că trăesc cu rău, pentru că niște papură și altile ce să

fac într-apă, acestea usucă și le facu pâine; alții numai ce să hrănescu cu peștile, iar altă n-au nimică”¹⁴.

În originalul greco, textul este mult mai dezvoltat: „Toate aceste obiceiuri le țin egiptenii care locuiesc mai sus de lacuri. Cei așezați în ținutul mlăștinos au aceleași datini, ca și ceilalți egipteni, printre altele, fiecare trăiește cu cite o singură femeie ca și elenii. Totuși, pentru înlesnirea traiului zilnic, și-au găsit și alte mijloace: cînd fluviul crește și înecă cîmpiile, din apă cresc nenumărați crini cărora egiptenii le zic lotuși. După ce îi culeg, îi usucă la soare și pe urmă, pisîndu-le miezul, care seamănă cu măciucia macului, fac din el un fel de piine pe care o coc la foc. Bună de mîncat e și rădăcina acestui lotus, care de obicei este dulce, rotundă, mare cît un măr. Mai este și un alt soi de crini asemănători cu trandafirii; aceștia cresc tot în fluviu. Rodul lor, care se aseamănă foarte mult cu fagurele de viespi, crește pe o altă tulpină, ieșită din rădăcină. În fruct se fac o sumedenie de semințe cît simburele de măslină, care se pot mîncea și crude și uscate. Papirusului care încolțește în fiecare an, smuls din mlăștină, i se taie partea de sus pentru alte întrebuințări, iar partea de jos, care a rămas cam de un cot, o mănîncă crudă sau o vînd. Cei care vor să-l facă și mai bun la mîncat, îl coc mai întîi într-un cuptor încins și așa îl mănîncă. Unii locuitori trăiesc numai cu pești, pe care îi prind, le scot măruntaiele, îi usucă la soare și apoi îi mănîncă uscați”. În acest paragraf, autorul a sacrificat cea mai importantă parte din text, mulțumindu-se cu generalități, arătîndu-ne că egiptenii trăiesc rău și că hrana lor este papura și peștele (vezi traducerea Piatkowski-Vanț, Ed. științifică, București, 1961, p. 170—171).

În aceeași carte, paragraful 182 este redus numai la două rînduri, și anume la rîndurile lui finale: „Acesta Amasis întîi a supus Chiprosul și l-au făcut să dia bir, mai nainte decît toți oamenii”.

Textul original vorbește pe larg despre prinoasele trimise de Amasis în Elada și completează datele cu privire la Amasis cuprinse în paragrafele precedente. Iată cuprinsul acestui ultim paragraf: „Amasis a trimis prinoase și în Ellada. La Cyrene, o statuie de aur a Athenei și un chip zugrăvit înfățișîndu-l chiar pe el; Athenei din Lindos îi închină două statui de piatră și un pieptar de in, vrednic de văzut; pe de altă parte, la Samos (trimise) pentru Hera două statui de lemn ce-l înfățișau tot pe el, care mai stăteau încă și pe vremea mea în templul cel mare, în dosul ușilor. Samosului i-a făcut aceste daruri în urma prieteniei ce-l lega de Polierates, fiul lui Aciskes; Lindosului nu din vreo legătură de prietenie, ci pentru că se spunea că templul Athenei din Lindos a fost ctitorit de fiicele lui Danaos, care s-au oprit pe țărmul acesta cînd au fugit de fiii lui Aegyptos. Iată prinoasele închinat de Amasis. El a fost cel dintîi cuceritor al Ciprului și primul care a silit pe ciprioți să-i plătească tribut”¹⁵.

În cartea a III-a, paragraful 60 este de asemenea prescurtat dar într-o măsură redusă. În acest paragraf, Herodot zăbovește asupra descrierii a trei construcții vestite aflate în insula Samos: un tunel-conductă, săpat

¹⁴ Vezi traducerea Coșula, p. 117.

¹⁵ Vezi trad. Herodot, Piatkowski-Vanț, Ed. Științifică, București, 1961, p. 213.

într-un munte, un dig apărător al portului și un templu uriaș. Traducătorul nu consideră necesar să arate că tunelul a fost făurit de arhitectul Eupalinos din Megara, fiul lui Naustrophos. De asemenea nu crede necesar să zăbovească asupra lui Roicos, constructorul templului din Samos (templu cunoscut sub numele de Heraion). După același procedeu, autorul traducerii renunță la paragraful 117 interesant prin datele privitoare la *Ciprii*, poem cuprinzând evenimentele care s-au petrecut de la plecarea grecilor la Troia, pînă la retragerea din luptă a lui Ahile. Ținînd seama de aceste procedee, am putea trage concluzia că autorul traducerii și-a concentrat atenția asupra faptelor de răsunet, evitîndu-le pe cele care cereau anumite cunoștințe :

„60. Și mult [am] lungit cuvînt[ul] pentru Sami. Întăi pentru căci au trii lucruri mari dintru Greci : au săpat un munte de 150 stănj[ăni] de adănc, iar de lung 700 de stănj[ăni], iar de lat de opt picioari. Și dintru acesta, iarăși, altă săpătură, de vro 20 de coți, pre unde vine apa, și dă prin budăi, și vine în cetate apa dintru un izvor mari ; care lucru cu mare meșesug era adusă. A doă, au năsăpit Maria, adăncă fiind de vro 20 stănj[ăni], și de lungă ca de vro 100 stănj[ăni]. Și, a triia, au biserică care iaste mai mare decăt toate căte am văzut noi. Pentru acestea lucruri mai mult am lungit cuvântul pentru Sami” (Herodotul de la Coșula, p. 169—170).

Iată și traducerea integrală a paragrafului :

„Dacă m-am întins mai mult decît ar fi trebuit asupra samienilor, am făcut-o pentru că ei au săvîrșit trei din cele mai mari lucrări făcute cîndva de eleni. Într-un munte înalt de 150 de orgyii, au săpat, începînd de la poalele muntelui, un tunel cu două guri. Tunelul are în lungime șapte stadii, este înalt și lat de opt picioare. De-a lungul întregului tunel e săpat un alt șanț, adînc de douăzeci de coți și lat de trei picioare ; pe calea aceasta, prin niște țevi, se aduce pînă la oraș apă curgătoare de la o fîntînă bogată în izvoare. Tunelul a fost făcut de arhitectul Eupalinos din Megara, fiul lui Naustrophos. Aceasta este însă numai una din cele trei lucrări ; cea de-a doua este un dig înaintînd în mare în jurul portului, cu o adîncime de douăzeci de orgyii și o lungime de mai bine de două stadii ; cea de-a treia este un templu, cel mai mare din toate cite le-am văzut vreodată ; cel dintîi arhitect al acestei clădiri a fost un localnic, Rhoikos, fiul lui Phileus. Din pricina acestor lucrări m-am întins ceva mai mult asupra samienilor (v. Herodot, trad. citată, p. 252).

În ceea ce privește versurile incluse în Herodot, traducătorul a socotit nimerit să le parafrazeze, condensîndu-le chiar. Dăm ca exemplu paragraful 116 din cartea a II-a :

116—117. „Pentru Elena această poveste m-au spus popii. Iar și Omiros încă își aduce aminte de acesta lucru, zicînd într-acesta chip, cum era acolo hainile înpiștriti ale lui Alexandru, care le-au adus de la Sidonia, cînd aduce pre Elena di pre Marea cè largă. Și la Odisia iarăș, zice, ca „cele erbi avia Elena carile i-au fost dat a Thonei fimeia, Poli-damna, de la Misir, multe erbe bune, multe și răle”. Și Menelau iarăș zice cum „la Eghiptet le-au oprit jărtvile, nefăcînd bozilor”. Între acestea cuvinte să arată cum au știut rătăcirea lui Alixandru de la Eghipt. Pen-

tru că Siria cu Egipt[ul] iaste într-un hotar, iar Finichiei, cărora iaste Sidonul, la Siriia lăcușe”. (Trad. Coșula, p. 123—4). Traducerea integrală a textului este următoarea : „Așa a ajuns — după spusele preoților — Elena la curtea lui Proteus. Pare-mi-se că și Homer știa de această legendă, dar cum nu era atât de potrivită pentru epopee, ca cea de care s-a slujit, a lăsat-o dinadins la o parte, arătînd totuși că legenda aceasta o știa și el. E vădit că așa stau lucrurile, deoarece el descrie în *Iliada* (și nicăieri altundeva nu se dezmințe) lunga pribegie a lui Alexandros, cum a fost dus el de valuri în altă parte, abătîndu-se din drum, împreună cu Elena, pe care o ducea cu sine, și cum a ajuns în Sidonul Feniciei. De acest lucru se pomeniște în locul unde e vorba de „Isprăvile lui Diomedes” ; iată cum sună versurile :

„Ea, după asta,-n cămara cu dulce miros se pogoară]
 „Pinze o grămadă pe-acolo erau înflorate-n tot felul
 „Lucrul de mîn-al femeilor sidoniene, pe care
 „Paris acasă la el le-adusese de unde-i Sidonul,
 „Cînd adusese așijeri pe mare pe mîndra Elena
 „Cea din părinte mărit”.

Faptul e pomenit și în *Odissea*, în aceste versuri :

„Fiica lui Zeus avea deci astfel de leacuri grozave
 „Fără de seamă, pe care în dar Polydamna le-aduse,
 „Soața lui Thonis, pe nume, venind din Egipt de departe,
 „Unde țărîna cea rodnică dă buruieni de tot felul.
 „Unele vindecă boala, iar multe pe om îl omoară”.

Iată versurile rostite de Menelaos către Telemahos :

„Zei-n Egipt mă opriră, arzînd de dorința plecării,
 „Pentru că am uitat să le-nalț hecatombă întregă”.

Din aceste versuri se vede bine că Homer știa despre trecerea lui Alexandros prin Egipt ; Siria se învecinează cu Egiptul, iar fenicienii cărora le aparține Sidonul, locuiesc în Siria” (Trad. Piatkowski-Vanț, p. 180—1).

În acest paragraf traducătorul parafrazează v. 289 și urm., din cîntul al VI-lea al *Iliadei* lui Homer ; primele versuri din aristeia lui Diomed sînt chiar omise. Nu ne-am putea explica parafrazarea și redarea în proză a versurilor decît dacă admitem că traducătorul nu avea darul poeziei.

În general, am putea vorbi despre o preferință mai mare a traducătorului pentru pasajele narative din Herodot decît pentru cele descriptive. Dăm ca exemplu „Povestirea lui Arion ” din paragraful 23—24 al cărții I :

23. „Iară Perieandru era ficiorul lui Chipsel. Acesta adusă vestea mai sus ce zisăm lui Thrasivul. Și era Domn la Corinthu și zic Corintheni, și mărturisesc și Lezviei, cum în zilele acestuia să să fie făcut o minune foarte mare. Pe aceea vreme au fost un cobzaru foarte vestit și făcătoru de vier-suri, pre nume Arion, de la Methimni, cum să-l fi scos un dolfu din Mare viu.

24. Pentru că, lăcuind multă vreme la Perieandru, să să fie poftit să margă pre Mare la Italia și la Țițilica. Deci, agonisind multă avuție, vru iarăș să să întoarcă îndărăpt la Corinthu. Deci pre alții nu-i cred, iar de la Tarand a nămit iarăș Corintheni, să-l aducă într-o corabie. Iar, cînd

au fost la un loc pre Marea, ei au socotit să-l omoară pentru avuție-i, și, cunoscând el acesta lucru, le da banii, iar vieța să-i iarte; iar ei tot nu priimeau. Iară îi zisără mai vartos, au să sae în Mare, au l-or omorâ, și-l vor duce de-l vor îngropa la uscat. Și, mirându-să ce va faci în vremea ce iaste așa, [ceru] să-l lasă să stea de o margină și să zică în cobuzu, cum iaste cu totul îmbrăcat, și atunce va sări în Marea. Și așa ei, văzind cum va să zică, să dederă în mijlocul corabiei pentru ca să nu auză eposile lui. Iar el, îmbrăcându-să cu toate hainile, au stat la cârmă, și au zis un epos, și, sfârșind eposul, îndată au sărit în Marea, cu totul cum era — Deci ceea cu vasu'au mers la Corinth, iară pre acela l-au scos dulful la Tinar, fiind subț dînsu. Deci, eșind de acolo, au purces la Corinth, cum era cu hainile, și, ajungând, i-au spus lui Perieandru povestea lui. Iară el nu l-au crezut, ce încă l-au pus la pază, și au fost purtând și grija corăbiei, când va nemeri. Deci, după ce veniră și ei, îi chieamă Perieandru de-i întrebă pentru Arion ce știu. Iar ei ziseră că iaste viu sănătos în Italia și iaste avut la Taranda. Deci îndată scoasă pre Arion din închisoare și-l adusă de față. Deci atunce nu mai putură nimică să mai răspunză. Acestea zic și Corintheni și Lezvi, și iaste o pildă a lui Arion la Tinar, de arame, un om nu mare pre un dulful" (Trad. Coșula, p. 11—12).

În redarea paragrafului 23 traducătorul a suprimat propoziția „καὶ διθύραμβον πρῶτον ἀνθρώπων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν ποιήσαντά τε καὶ ὀνομάσαντα καὶ διδάξαντα ἐν Κορίνθῳ” („cel dintii, după cite știm, care a creat un ditiramb, compoziție numită astfel de el și înfățișată în public la Corinth”). În paragraful 24 omite pe πιστεύοντα οὐδαμοῖσι μᾶλλον ἢ Κορινθίοισι („neavînd în nimeni încredere decît în corinteni”); de asemenea intervertește ordinea în ἡ αὐτὸν διαχρᾶσθαί μιν, ὥς ἂν ταφῆς ἐν γῇ τύχη, ἢ ἐκπηδᾷ ἐς τὴν θάλασσαν τὴν ταχίστην. De asemenea a schimbat sensul în fraza Καὶ τοῖσι ἐσελθεῖν γὰρ ἡδονὴν εἰ μέλλοιεν ἀκούσεσθαι τοῦ ἀρίστου ἀνθρώπων αἰδοῦ, ἀναχωρῆσαι ἐκ τῆς πύμνης ἐς μέσην νέα.

Cuprinsul ei în original este: „și aceștia au fost pătrunși de un sentiment de plăcere la gîndul că aveau să asculte pe cel mai dibaci cîntăreț și au plecat de la pupă spre mijlocul corăbiei”. Bogăția textului original a fost sacrificată de traducător, care se mulțumește cu „și așa ei, văzînd cum va să zică, se dederă în mijlocul corabiei pentru ca să nu auză eposile lui” (Trad. Coșula, p. 11).

Un episod remarcabil prin frumusețea redării este acela privitor la inelul lui Policrates:

39. „Iar, oștînd Camvis asupra Eghiptului, făceră și Laconii oaste asupra Samului și a lui Policrat, feciorul lui Eacos (= Ajax), carile, rădicându-să, luă și Samul. Și, întăi, făcia trii părți cetatea, cu frații lui, Pantagnot și Siloson. După aceia, pre unul omorâ, pre altul goni, și luă singur Samul. Și avu prieteșug acesta Policratis cu Amasis, Înpărat[ul] Eghiptului, luând daruri de la dănsul, trimițîndu-i altile. Și, pre scurtă vreme, faptele [= trebile] lui Policratis s-au adaos [= și erau vestite] la Ionia și la toți Grecii. Pentru căci, unde vria oști, tot avia norocu. Și avia catargi 100 și 1000 de arcași. Și prăda pre toți. Nu mai alegē pre nimine, pentru că zică că: „Priiatenului mai mult [fi] voi hărăzi dăndu-i ce i-am luat, decăt nedăndu-i nimică”. Multe ostroavi luă, multe

cetăți și la uscat. Și pre Lezvii încă, agiutând, cu toți, Milisiilor, îi dobândi, carii, legați, au săpat tot șanțul pregiur Samos.

40. Și, având atăta norocu la toate, nu trecē să nu întâliagă faptile lui, ci foarte Amasis au socotit să le ție toate. Și, tot sporindu-i nărocul • înaintea, îi scrisă o carte Amasis lui Policratis, și trimisă la Samos. Amasis lui Policratis așa zicē : „Dulce lucru iaste a în[tă]legi pentru omul priiatin și iubit, cum iaste în nărocu bun. Iar mie, acest năroc al tău mare nu-mi plăci, știind cum și Dumnăzău zavistuește. Și eu încă aș vrē, și pre cei ce iubăsc, încă așa, dintru une lucruri să fiu cu nărocu, iar într'altile încă să primejduesc, și așa să-mi petrecu viața, cu premenire, să nu fiu pururea în nărocu. Pe[n]tru că nici pre un om n-am auzit carile n-au murit rău, dezrădăcinat, fiind nărococ pururea. Deci, tu să mă ascuți pre mine și să faci așa pentru aceste nărocuri : Să cerci să afli ci ai lucru mai de folos și pentru carile te va duria inima mai tare, și să-l pierzi într'un locu undi nu-l vei mai afla. Iar, de nu ți să vor primeni norocirile, să faci cum te învăț eu”.

41. Acesta lucru socotind Policratis cum bine îl învață Amasis, socoti, la care lucru, dintru odoarāle lui, pierzindu-l, îl va mai duria inima ? Și, căutând, socoti, dintru toate, că avia un inel de aur și cu zmăragdu, carile era odor foarte bun, pentru că era zmăragdul săpat, făcut de Theodor Tileclis. Si socoti să piarză acesta, făcând într'acest chip : făcu o cătargă plină de oameni, și, mai apoi, eși pre Mare, departe, la luciū. Și, așa, înaintea [tu]tutor, scoasă inelul, și-l aruncă în Marea. Și, așa, să întoarsă înapoi, părăndu-i foarte rău.

42. Apoi, iarăși, i să mai tâmplă într'acest chip : un om, păscari, prinzind un pește mari și frumos, socoti cum să-l ducă lui Policratis daru. Și-l dusă la usă, și zisă că-i îi voia să să înpreune cu Policratis. Și, intrând păscarul înoltrul, zisă : „O Înpărate, eu, acest pește prinzindu-l, nu socotii să-l duc la târg, măcar că sânt săracu, ci socotii cum de tine iaste vrednic și de Domniia ta. Pentru aceia și ție ți l-am adus”. Și Policratis răspunsă, părăndu-i foarte bine : „Bine ai făcut, priiatene, și de dăori îți mulțămăsc : și pentru cuvânt, și pentru daru. Și te chiemu și la prânzu”. Acestea cuvinte auzind păscarul, foarte cu bucurie să dusă acasă-și. Iar peștile, spintecându-l, aflară slugile lui în pântice pecetia aceia a lui Policratis. Și, dacă au văzut-o, foarte curând, cu bucurie, o dusă lui Policratis, și dând pecetia, zisără-i cum o aflară. Și, așa, luă și scrisă într'o carte tot acest lucru, și trimisă la Egipt, lui Amasis.

43. Și, luând Amasis cartia, socoti cum nevoie iaste a scoati pre om dintru lucru ce iaste să-l pată și cum Policratis, la cel de apoi, nu va muri bine, fiind nărococ întru toate ; pentru că și ce pierdu, încă află. Deci, socoti într'acest chip, și trimisă sol la Samis¹⁶, la Policratis, pentru ca să strici prietenia cu dānsul, și, de-i va veni primejdia lui Policratis, nefiindu-i priiaten lui Amasis, nu-i va pāria nici un rău, de vremi ci nu-i va fi priiaten”.

N-am exagerat spunind că unele episoade sînt redade fidel. Un exemplu este prezentarea escortei regale din Cartea a VII-a, cuprinzînd paragrafele 40—41.

¹⁶ Credem că s-a citit greșit „Samis”, în loc de Samos.

40. „Și, făcând acest lucru, trecia și oastia; și întâi, mergia' vitile și încărăăturile, după aceia, oaste adunată, de tot felul, amestecată, din toate limbile, nu osăbită; acolo era mai mult de giunătate de oaste; acii era locu mult lăsat, și nu se apropiia' aceștia cu Înpăratul, pentru că mergia' 1000 de Perși călări, aleși dintru toți Perșii, cu sulităle în gios, ținându-le cu ferăle spre pământ; după aceștia, cai nisăi, ce să zicu svănți, înpodobiți foarte frumos, 10. Nisăi să chiamă, că iaste un câmpu la Midia carile scoate cai mari, ce să chiamă „nisăi”. Și, după aceștia 10 cai, carăta lui Diia (= Zeus) era făcută: o trăgia' opt cai albi, și, după cai, era vezeteul, pedestru, de-i hățuia, pentru că întru acest car nici un om nu să suia. După aceasta era Xerxis Înpărat, într-o carată, cu cai nisăi; și era în car și vezeteu Patiramfis, feciorul lui Otanis Persul.

41. Așa eșia din Sardis Xerxis, și eșia mutându-să din car în car, într'alt felu făcut. Și, după dănsul, iarăși Perși, viteji aleși, sulitași, 1000, ținând sulităle în sus aceștia. După aceștia altă mie de Perși, călăreți aleși. Și, după călărime, dintru ceialanți Perși aleși 10.000. Aceștia era' pedestri, și, din aceștia la sulită avia' 1000 clopoți de zur, pentru mănunchi, și era' pregiur cei 9[000], iar cele noă [mii] avia' clopoți de argint. Și avia' clopoți de aur și ceia ci era' cu sulităle în gios plecate; și cei de pre lângă Xerxis avia' mere de aur în măn[i]. După aceștia, era' 10 mii de călăreți a' Perșilor, buni, și după aceștia era' vro 200 de stânj[ăni], și apoi celălant nărod de oaste amestecat”.

Pe lângă procedeul abrevierii, folosit în părțile descriptive, autorul modernizează textul, înlocuind vechile numiri geografice prin corespundentele lor moderne: Tirisul este Nistrul (p. 213) („... i-au îngropat pre tot nărodul tătărăsc lângă apa lui Tiris). (Nistrul iaste această apă)”, Istrul este Dunărea („Dunăre iaste cu cinci guri”, p. 222—38; Porato este Prutul („unul, întâi, ce-i zicu Tătarăi Prutul”, p. 223); Avaros este redat prin Argeș („... și altul Sireatul, Argeșul, Oltul și Jiiul”, p. 223).

Maiotis este Măiacul („Și întâi făcură șanți, făcând larg, începându-l din munții Tavrului până la iazărul Măiacului”, p. 210); Mysii sînt redați prin „bulgari” sau sirbi („... nici a Bulgarilor și a Teferilor, ce-au fost mai inte de Troada”, p. 368); cartaginezii sînt numiți Tunezi, Tunezii („Deci, să toemiră Tirsini și Tunezlii...”, p. 68). Numele insulei Hios este redat prin Sacizul Sacizanilor („Iară Militenilor nimirile dintru țara Ionilor nu le agiuta, fără numai Sacăzani”, p. 9—10).

În vederea unei lecturi curente, traducătorul în românește al lui Herodot a căutat pentru dregătoriile antice termeni echivalenți cunoscuți pe vremea aceea, ca *domni* („... trimiseră... Domnii Athinei pre Miltiad... ca să fie acolo domn”, p. 324); *hatmani* („și le era hatman Otanis a lui Amistrie, tatăl fimei lui Xerxis”, p. 382); *stolnici* („... porunci pitarilor și stolnicilor să-i grijască ospățul”, p. 498); *comișei* („Iară Darie avia un comișal pre numi Ivaris”, p. 182). O altă caracteristică constă în introducerea în textul herodoteic a unor explicații menite să-l facă mai accesibil. Cu privire la Chersones, se dă următoarea explicație: „Acesta Hersonisos iaste de la Tarigrad locul între Maria Niagră și între cia Albă, până unde să lărgeste”. Democrația o caracterizează în chipul următor: „Dimocrație, adică să fie cu toți cetățeni mai mari, nu unul”. Alteori traducerea

completează pe Herodot, lămurind atribuțiile zeilor elini. Glorificînd pe oamenii lui Leonidas, căzuți în lupta de la Termopile, spune următoarele: „Și așa cîste veșnică agonisind el și destoinicia Spartei nu se mai stinse, nici se va stinge”.

Ceea ce conferă un caracter aparte traducerii lui Herodot este legătura care se face adesea între fapte și situații descrise de Herodot și stările sociale contemporane. Este o notă pe care o întîlnim și în cuprinsul altor opere, cum ar fi *Psaltirea* în versuri a lui Dosoftei sau *Alexandria*, romanul vieții lui Alexandru cel Mare.

Dragostea de patria cotropită și de poporul asuprit determină pe traducătorul Herodotului de la Coșula la reflectii ca cea care urmează: „Pentru că streinii caută stăpînului, iar nu țării” (p. 141, Trad. Coșula). Se străvede, din această răbufnire, ura împotriva turcilor, împotriva abuzurilor, a lipsei de scrupule a vizirilor, pașalelor și a altor demnitari. Traducerea Herodotului de la Coșula lasă să se vadă ura față de turci, mărturisindu-se și de data aceasta, ca la atîți alți scriitori, prezența unui viguros filon realist care străbate în toată literatura balcanică.

Cine este autorul traducerii? Cel dintîi Nicolae Iorga, cu prilejul tipăririi manuscrisului aflat la Coșula, a emis părerea că opera poate fi atribuită lui Eustratie sau Efstratie logofătul, omul de încredere al lui Vasile Lupu; pe acesta Miron Costin îl indică drept autor al cronicii în limba țării, scrisă înainte de Ureche. Atribuirea o făcea luînd în considerare activitatea culturală desfășurată de Eustratie, care dăduse la iveală traducerea „Nomocanonului” lui Manoil Malaxos, sub titlul „Pravilă aleasă”, în 1632, „Tainele bisericești”, în 1644, la „Trei Ierarhi”, „Carte rămînească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alții gîndite”.

Cine era acest Efstratie? ¹⁷ Despre viața lui știm că între 1618—1629 era diac, că la 5 august 1631 Moise Vodă Movilă îi dăruia satul Pîrliti de la ținutul Sorociei, că nădejtile de parvenire ale cărturarului nostru au fost risipite din pricina eșecului lui Moise Vodă Movilă. El figurează în diferite documente, cumpărînd și vinzînd, primînd și făcînd daruri. Opinia lui N. Iorga a fost combătută de Const. A. Stoide, care susține că Efstratie nu era un cunoscător al limbii grecești vechi ¹⁸. Constantin Giurescu adoptă aceeași atitudine ¹⁹. G. Pascu considera ca traducător pe spătarul Nicolae Miclescu, pe motiv că era un cărturar format în Occident ²⁰. Haralamb Mihăescu, care, alături de Vasile Bogrea, a cercetat

¹⁷ Efstratie este amintit în următoarele documente: într-un uric al lui Radu Mihnea din 2 martie 1618, prin care acesta din urmă întărește vornicului Dumitru Goia cumpărături făcute în Săndrești pe Bistrița de la giupineasa și copiii lui Bărboi, biv-vel vornic. La rîndul său, Ursu Bărboi cumpărase aceste părți din Săndrești, ne spune uricul, de la Bran comis și Istrate diac. Un document dat cu doi ani mai tîrziu arată pe Efstratie ca logofăt. În fine, există și un al treilea document, din 5 august 1631, din care reiese că Moise Vodă Movilă îi dăruia lui Efstratie logofătul al treilea satul Pîrliti din ținutul Sorociei. V. Const. A. Stoide, în *Arhiva-Iași*, 1933, nr. 3—4, p. 123—127; v. și *Arhiva*, 1934, nr. 1—2. Titlul articolelor este: *Contribuții la biografia lui Efstratie logofătul*.

¹⁸ Constantin A. Stoide, *Contribuții la biografia lui Efstratie logofătul*, în *Arhiva*, 1933, p. 123—7 și *Arhiva*, 1934, nr. 1—2.

¹⁹ Buletinul Comisiei istorice, 1916, p. 112.

²⁰ G. Pascu, *Istoria literaturii romine în sec. XVII*, p. 28.

limba traducerii lui Herodot, crede că ar putea fi mai degrabă atribuită unui boier talentat din nordul Moldovei, cunoscător al limbii grecești ²¹.

Problema rămîne încă deschisă. Noi înclinăm să credem că traducerea românească este opera unui cleric, care va fi slujit fie la Coșula, fie la vreunul din schiturile apropiate ca Oneaga, Delenii, Sf. Nicolae. Nu trebuie uitat faptul că mănăstirea a fost administrată de-a lungul vremii de unii clerici luminați, care aveau legături cu Polonia și cu Sf. Munte. Tradiția s-a păstrat și pentru timpul mai apropiat de noi, cînd găsim ca stareț al lăcașului pe Iacint Iurașcu (1886—1887), unchiul poetului Mihail Eminescu ²².

Drept concluzii la acest studiu al nostru reținem următoarele :

a) Textul lui Herodot a fost tradus din greaca veche în neogreacă de un cărturar grec, poate chiar pe timpul asediului Cretei, și apoi a fost transportat de un cretan din rîndul acelor care au părăsit insula, îndreptîndu-se spre Constantinopol. Cunoscător al mai multor limbi, ca toți grecii insulari, va fi venit ulterior în suita vreunui domn în țara noastră.

b) În ceea ce privește traducătorul în romînește, înclinăm să credem că a fost un monah, așa cum de altfel s-a păstrat tradiția la mănăstirea Coșula.

c) În ceea ce privește reflecțiile și apropierile la stările sociale, credem că le-a putut face deopotrivă traducătorul în neogreacă cît și traducătorul romîn.

d) Timpul în care s-a făcut traducerea în romînește este începutul secolului al XVIII-lea.

e) Opera aceasta, făurită sub impulsul ideilor Renașterii, nu trebuie privită numai ca o primă tălmăcire a unei opere clasice de netăgăduită valoare, dar și ca o oglindire a luptei duse de cele două popoare balcanice, poporul romîn și cel grec, pentru a scutura un jug asupritor.

Traducerea acestei lucrări în romînește este nu numai un eveniment cultural, ci și unul politic-social, a cărui importanță n-a fost pînă acum scoasă în evidență.

À PROPOS DE LA PREMIÈRE TRADUCTION ROUMAINE D'HÉRODOTE

RÉSUMÉ

La première traduction roumaine d'Hérodote a été découverte en 1908, au monastère de Coșula (Botoșani) par Nicolas Iorga et publiée à Vălenii de Munte en 1909. Elle présente beaucoup d'abréviations, de localisations et d'interventions. Le texte primitif ne fut pas l'original grec, mais une traduction néo-grecque faite dans un but de vulgarisation. Ce

²¹ Haralamb Mihăescu, *Cea mai veche traducere românească a lui Herodot*, în Arhiva, 1936, p. 105—111.

²² Informația o deținem de la preotul Theodor Mihai, actual paroh al bisericii.

genre de traductions des classiques grecs ont été conçues par les savants grecs réfugiés en Occident après la chute du Constantinople.

Le promoteur de cette série de traductions destinées à soutenir la cause tragique du peuple grec a été Nicolaos Sofianos, qui manifestait son activité dans l'importante colonie grecque de Venise. C'est ainsi que cette traduction importée chez nous fut traduite à nouveau dans une belle langue roumaine.
